

6. kiz.

Porolissumból.

Jelentés az 1908 június 10-től július 4-ig végzett ásatásokról.

Ide s tova negyven esztendeje annak, hogy Torma Károly a daciai *limes* kutatása közben szerzett tapasztalatai alapján meggyőzően megállapította, hogy a Mojgrád és Zsákfalva szilágyvármegyei községek határainak éppen az érintkezésénél fekvő s a környék oláh népétől *Pometnek* (gyümölcsös) nevezett hegyen és annak lejtőjén feküdt a római *Porolissum*. Ez a megállapítás a Corpus Inscriptionum Latinarum révén nemsokára az egész szakirodalomban ismeretessé és mai napig is általánosan elfogadottá lett. Mert azok az aggodalmaskodások, melyeket némelyektől bizalmas beszélgetés közben hallunk, de soha nem olvashatunk, maguktól elesnek éppen azért, mert hiszen, hogy úgy mondjam, hivatalos tudomást nem lehet róluk vennünk. Egyet azonban kétségtelenül elárulnak: azt t. i., hogy Torma Károly érvelésének sem megerősítésére, sem megdöntésére eddig senki sem vállalkozott. Nem is vállalkozhatott, mert a kérdés tisztázására azóta egyetlen komoly lépés nem történt. A komoly lépést úgy értem, hogy a Torma Károly megállapításában megjelölt helyen szakszerű kutatások nem történtek. Igaz ugyan, hogy egyesek kutattak azon a helyen, sőt olyan eset is volt, hogy e kutatásoknak *szóval* szakszerű jelleget adtak. De sem magukról a kutatásokról, sem azok eredményeiről nem állanak rendelkezésünkre hiteles tudósítások. Csak az ott lakók elbeszéléseiből tudunk meg egyet-mást. Ezekből azonban valóságos tényként alig lehet valamit megállapítanunk, ha csak azt nem, hogy a nép képzelő tehetsége alaposan kiszínezte azok eredményeit. Kétségtelenül bizonyos azonban az, hogy Szikszay Lajos, Szilágyvármegye tudománykedvelő volt alispánja, s Torma Károly barátja, többször ásatott ott, egyet-mást lelt is. Egyesek még emlékeznek ezekre az ásatásokra, melyekről különben gyűjteménye is tanúskodik. Fájdalom azonban, semmi hiteles tudósításunk nincs róluk és így a kérdést egy lépéssel sem vitték közelebb a megoldáshoz.

Br. Wesselényi Béláné ő méltósága közli velünk, hogy gr. Andrássy Petronella bérben tartotta testvére ottani birtokát s ásatásokból előkerült értékekkel fizette a bért. Ezek a leletek később a bécsi udvari múzeumba kerültek. Számtalan kutatás történt még azon a helyen, a miről a nép is beszél, de persze semmit sem tud biztosan. Egyedül gróf Teleki

Domokosnak a múlt év folyamán végzett egy napos kutatása az, a minek eredményéről hiteles tudósításunk van.¹

Ilyen körülmények között egészen természetes az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának az a törekvése, hogy a kérdéses helyen szakszerű ásatásokat végeztesen. A törekvés már néhány éves,² de a munkához csak ebben az évben lehetett hozzákezdenünk. Ennek okai az osztály évi jelentéseiből eléggé ismeretesek.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület 1907 évi június 1—2 napjain Zilah városában tartott vándorgyűlése alkalmából aztán véglegesen eldőlt a porolissumi ásatások megkezdésének ügye. Ekkor ugyanis megállapodások jöttek létre a vármegye és az egyesület vezető emberei között arra, hogy a vármegye nem csak erkölcsileg fogja támogatni az egyesület ez irányú munkásságát, hanem anyagilag is. Tényleg Szilágyvármegye 1908 évi februárius hó 27 napján tartott közgyűlésében 5/1908. jkvi szám alatt kimondatta, hogy a porolissumi ásatások költségeihez 2000 koronával — két évre elosztva — hozzájárul. Magánúton nyert értesüléseink szerint a belügyminiszter ezt a határozatot jóvá is hagyta.

Az érem- és régiségtár azonban nem várta be ezt a — biztosra vett — jóváhagyást, hanem június 10-én e sorok íróját kiküldötte az ásatások megkezdésére. A munkát mindjárt másnap meg is kezdtük, s folytattuk július 2-ig bezárólag.

Csupán a közbeeső vasárnapokon és június 15-én (a munkásoknak ünnepjük lévén) nem dolgoztunk. Július 3-án csomagoltuk ládádba a leleteket és szállítottuk a zsigó vasúti állomásra. Megjegyzendő még, hogy állandóan nyolcz munkás dolgozott; csak két napon kellett 14—14 munkást alkalmazni, hogy a felgyűlt törmelékét és földet elhordják s a felásandó területet szabaddá tegyék. Ezt a műveletet ott nem lehet talicskával elvégezni, hanem u. n. saroglyával; ez pedig szaporítlan munka, már csak azért is, hogy két ember kell ahhoz a munkához, melyet kedvezőbb talajviszonyok mellett egy elvégezhetne.

Minthogy a telep ilyen sajátosságainak ismerete lényeges feltétele annak, hogy a végzett munkáról helyes ítéletet lehessen alkotni, nem árt egy pár szót szentelnünk ennek ismertetésére.

Az évszázadok viharai mellett u. i. egyéb körülmények is hozzájárultak, hogy a porolissumi ásató sokszor nehéz kérdések elébe kerüljön. Egyik ilyen körülmény az, hogy a területnek jelentékenyebb része művelés alatt van, s volt a múltban is. De, mert éppen a rengeteg kő

¹ Erdélyi Múzeum, XXV. 260 l.

² E sorok írója 1906 november 2—3 napjain szemlélte meg először hivatalos kiküldetésben a területet.

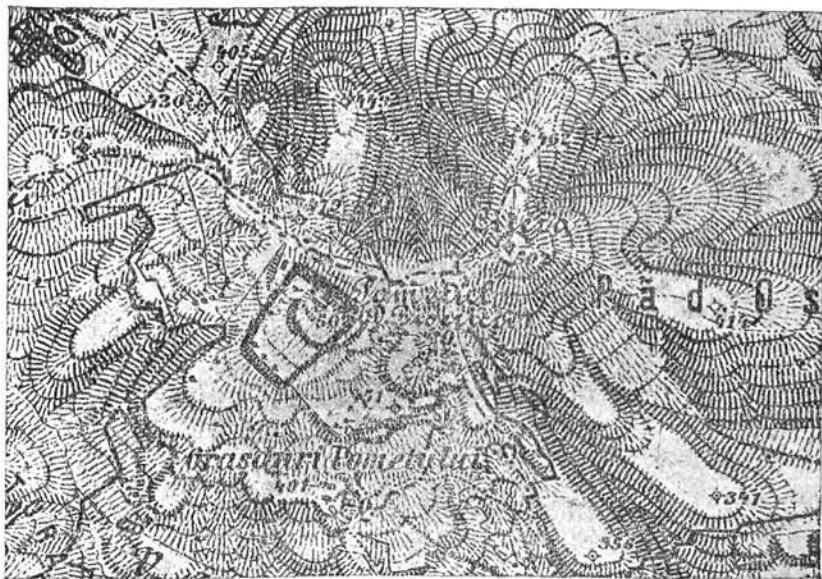
(épületmaradvány) miatt az ekével való felszántásról szó sem lehet, — csakánynyal teszik a földet a vetőmag befogadására alkalmassá. Ez a szerszám azonban ilyen alkalmazásban nem kedves az archeologus előtt. Nem is lehet az, mert a földműves a csakánynyal kifeszíti az útjába akadott emlékek alkotó részeit, s hogy máskor többé útjába ne álljanak, csomókba hordja össze őket. Így aztán valóságos kis dombok keletkeznek, melyet idővel magyaróbokrok lepnek el, de idővel föld is rakódik a kövek közé úgy, hogy sokszor hajlandó volna az ember az ilyen kőrakásokat eredeti helyükön álló épületeknek — felül nagyon megrongált maradványai gyanánt tekinteni.

Mindezeket szükségesnek látszott előrebocsátani a rendszeres ásásokról szóló első jelentésben, hogy azok is biztosan ítélhessenek, kik a területet nem ismerik tapasztalatból. De meg lesznek már ebben a rövid és kevésről szóló jelentésben is olyan részletek, melyek megítélésükor hasznát vehetjük az itt elmondottaknak.

* * *

Mindeneknek előtte az ásások helyét kell pontosan megjelölnünk.

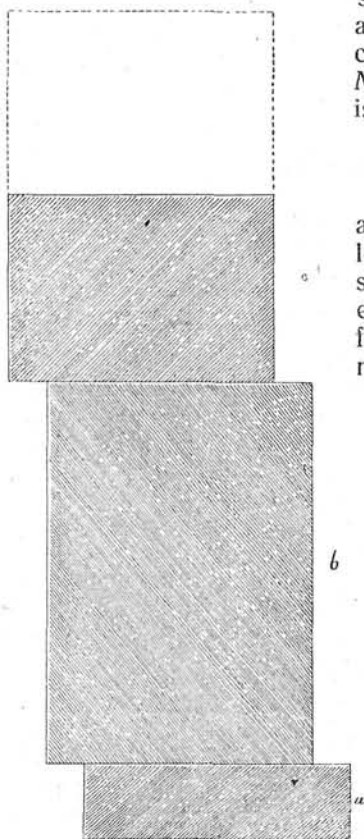
Tudjuk, hogy a Pomét legmagasabb pontját Beszerikuce-nek hívja a nép. Ez a pont 502 *m* magas és légvonalban körülbelül 700 *m*nyire van a tőle északra fekvő s hasonló magas Citera-tetőtől¹ (1. sz. kép).

1. A Pomét és környékének térképe.
(Katonai felvételi térkép után. — Mértéke 1 : 25.000.)

¹ Északi szélesség 47° 10'—15'. Keleti hosszúság 40° 50', Katonai felvételi térképen : D. Bisericii illetőleg Citera.

Ez utóbbi is belesett a római limes erődítési vonalába, s rajta egy őrtorony maradványai látszanak. Északnyugati lejtőjén halad el a római út is, melyet ma is használnak s mely a Biszerikuce északi lábánál halad egyelőre nyugati irányban. Ezt az útvonalat a katonai térkép is jelöli, mert könnyebb teherrel ma is használják. Ellenben nem jelöli ennek elágazását, mely a Biszerikuce észak-keleti lábánál válik ki a főútvonalból éppen az erdő szélén, a Wesselényi- és Czell-birtokok érintkezésénél, a hegy lábától mintegy 200 lépésnyire. Ez az utóbbi útvonal keleten és délen megkerüli a Biszerikucét s annak déli lábánál vész el, illetőleg a legnagyobb valószínűség szerint beletorkollik a római táborhelybe. Ma már nem használható, de elágazása s egy darabig további vonala is könnyen megállapítható. Az alább ismertetendő ásatások, jórészt éppen ebben, az elágazás miatt keletkezett hegyes szögben folytak.¹ Ezt a helyet ma a helyszínen annál könnyebb megállapítanunk, mert nem csak a már említett két nagybirtoknak, hanem Mojgrád és Zsákfalva községeknek a határa is éppen az elágazásnál érintkezik.

2. A védőfal keresztmetszete.
Mértéke 1 : 200.

Védőfal.

Az elágazástól, pontosan attól a ponttól, a hol a mellékútvonal a Wesselényi-birtokra lép, az út mentén mérve 100 mnyire, az út szélétől a hegy felé 12 mnyire, mindjárt az első csákányvágások egy falat hoztak napfényre, melynek teljes feltárása három napi munkába került.

A kiásott fal képét *mellékletünkön az 1. sz. kép* mutatja.

Hossza 9.30 m, magassága nem egyenlő, vastagsága 70 cm. Felépítése érdekes. Legalól 18—22 cm közt váltakozó magasságú alapozás van termésköböl és téglából. (A 2. sz. képen a.)

Ez alapozás felett 1 m magas fal van, mely 10—12 cmnyivel húzódik hátrább, hogy a 70 cmes vastagság megtartásával is egészen a lejtős hegyoldalhoz simuljon (b). A falnak ez a része a legszebben rakott opus incertum; a szabálytalan kövek ragasztó anyaga mészhabarc.

Ezen a falon újabb 10—12 cmes beugrás után emelkedik a fal harmadik tagja, melynek megmaradt része 1—1/2 m közt váltakozik. Éppen azért a 2. sz.

¹ Tájékoztató megemlíthető, hogy körülbelül ott, a hol az 1. sz. képen a *Pometul* szó o betűje van. A térképen tökéletes pontossággal nem jelölhetem meg, mivel az utánam küldött *felvételi térkép* eltévedt a postán s csak hazaérkezésem után kaptam kézhez.

képen ennek magasságát, mint hozzávetőleges rekonstrukciót, részben csak szaggatott vonallal jelöltük. A hegyomlás u. i. egyenlőtlenül sodorta le. Legalsó rétegét két sor téglá alkotja. Gyakran előforduló jelenség az opus incertumnál. Ezzel akarták a szabálytalan kövekből épült fal szilárdságát emelni. Mert a falnak ez a része is opus incertum. Mindössze nem olyan szép, mint az alatta levő. Valószínűleg azért, mert megrongálódott. A kötőanyagúl bőven használt mészhabarcst kimosta az eső és helyébe termő földet rakott le, legalább, a mennyire a fal megbontása nélkül megállapítható. A szabálytalan alakú építőanyag nagyobb közeit apróbb terméskövekkel töltötték ki. Ezek közül is sok kihullott.

Megjegyzendő, hogy az egész fal csak elől volt gondosan rakott. Hátsó része szabálytalan, olyan, mint ma is szokás a szem előtt nem álló falakat mészhabarcscsal simítatlanul — bevonni.

Rendeltetése szerint ama *védőfal-sorozat* egy tagjának tartjuk, mely Porolissumban sem hiányozhatott. Nevezetesen a városnak több, egymás felett emelkedő terrázon kellett feküdnie. Szükséges volt tehát, hogy a földcsuszamlásoknak elejét vegyék. De — úgy látszik — nem összefüggő fallánczczal támasztották meg az oldalakat, mi különben nem is volt szükséges, meg lehetséges, hanem csak helyenként a szükséghez képest emeltek ilyen védőfalakat. Ezen a ponton feltétlenül szükség volt reá, már a hegy lábánál elhaladó út miatt is. Mert itt első sorban ezt védte a fal.

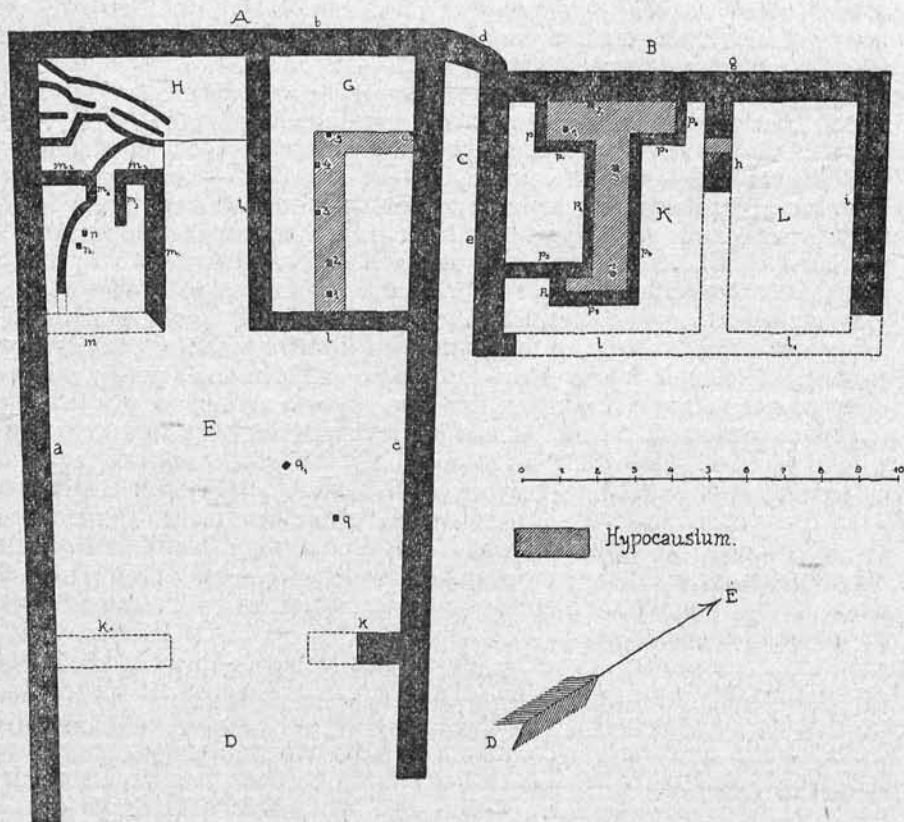
Az ellen, hogy épület, lakóház maradványának tartsuk, több körülmény szól. Első sorban az, hogy nagyon közel van az úthoz és így előtte nem lehetett épület. Nem fért volna el. Hátrafelé pedig a hegy miatt nem nyúlhatott. De nincs is semmi nyoma annak, hogy valamerre folytatása lett volna. Védőfal voltát bizonyítja a hegyhez simuló lépcsőzetes felépítése. A tények bizonyítják, hogy hegyecsuszamlástól ezen a helyen lehetett is félni. A fal meg nem maradt felső részét csakugyan ilyen csuszamlás sodorta le. A fal teteje egész hosszában ferdén lejt és pedig abban a vonalban, mely megfelel a hegyoldal lejtési vonala megnyújtásának. Előtte rengeteg kötőrmelékét találunk, bizonyosságául annak, hogy eredetileg jelentékenyen magasabb volt. Két végénél ez a törmelék olyanformán helyeződött el, hogy ásás közben, kivált mivel falat kerestünk, egy pillanatig lehetett volna talán az út felé húzó-dott fal maradványának is nézni. De csakhamar világos lett az optikai csalódás. A fal két végénél vasszegek, sertésagyar, paszta-gyöngy, edénycserepek stb. kerültek elő. De nem a fal előtti területen, s így akár eredeti helyükön voltak, akár később, a hegyomlások alkalmával kerültek oda, nem befolyásolhatják a fal rendeltetéséről kimondott véleményünket.

A lakótelep.

Az itt leírt védőfalnak északi sarkától, illetőleg az útnak ebbe az irányba eső pontjától — az út mentén — 43 *mre*, az útnak ugyanazon oldalán egy alapfalat s ezzel szerves kapcsolatban a lakótelep kiasott többi maradványait találjuk.¹ (Alaprajzban: A—B—C jelzéssel.)

¹ Alaprajzát a 3. sz. kép, látképét a *mellékleten* a 2. és 3. számúak mutatják. B. = Biszerikuce. A védőfal és a romok közé eső terület az, a hol gróf Teleki Domokos egy éve ásott. A frissen ásott nyomok még jól látszóttak, s éppen azért nem nyultam hozzájuk, mert előbb tőle akartam felvilágosítást kapni az eredményről.

Ma még sem tagadni, sem állítani nem lehet teljes bizonyossággal, hogy vajjon a kiásott romoknak délnyugat felé volt-e szerves folytatása, mert ha volt is, a szerves kapcsolatul szolgáló építkezést az idők folyása annyira megrongálta, hogy az ma kétségtelenül meg nem állapítható. A nyomok mindkettőre — az állításra és tagadásra — egyformán adnak némi támpontot, de nem elég bizonyítékot úgy, hogy ebben a tekintetben az ásatások későbbi eredményeitől várhatunk biztos feleletet. Az, hogy északkelet felé nem volt folytatása, kétségtelenül bizonyos. Jó, legalább is kényelmes, volna pedig tudnunk, az előbbi kérdés biztos feleletét, mert

3. A lakótelep alaprajza.

részben attól függ annak eldöntése is, hogy vajjon a kiásott maradványok egy és ugyanazon lakóháznak a részei-e avagy kettőéi? Mert a *d* összekötő fal megléte aligha dönti el a kérdést.

De lássuk a részleteket.

Az *a* jelzésű fal hossza 21·10 *m*, vastagsága 0·75 *m*. Egy méternél valamivel többel hosszabb, mint a vele párhuzamos és egyenlő vastagságú *c* fal, mely csak 20 *m* hosszú. Az eltérést kielégítően megmagyarázza az, hogy az előtte levő, 4 *m* széles kövezett út, melyre a *c* fal

mintegy 20 *cm*re rúg ki,¹ éppen ennek a különbségnek megfelelően fordul azon a helyen. De van más szabálytalanság is. Nevezetesen a *b* jelzésű fal hossza 10·45 *m*, vastagsága 90 *cm*. A szabálytalanság az, hogy míg e fal belső világa 9·95 *m*, addig a két párhuzamos falnak (*a—c*) az út felőli végén mért távolsága mindössze 9·05 *m*. Ennek más magyarázata, mint az építőmester felületessége vagy tudatlansága, nem igen lehetséges.

A *c* falnak az út felőli végétől 2·30 *m*re egy méter vastag, másfél méter hosszú keresztfalat (*k*) találunk, mely azonban eredetileg 3 *m* hosszú lehetett. Ezt onnan következtetem, hogy a *c* faltól való 3 *m* távolságnak megfelelő helyen — a melléklet 2. és 3. sz. képén (*s*) jól látható — igen szabálytalanul faragott, s csak részben ránk maradt faragott követ találtunk, háromfelé törve. Nem lehet másnak minősíteni, mint kapúfél talpának. S ha ez igaz, akkor a vele szemben levő oldalon is hasonló keresztfalnak (*k*₁) kellett lennie. Ez utóbbinak csak halvány nyomát találtam, holott a mellékleten levő 2. és 3. sz. képek tanúsága szerint is, kerestem. De még ha ezt a halvány nyomot sem találtam volna, jogos a feltevés, mert az, hogy a fal nem maradt meg, igen könnyen érthető. A terep u. i. a *b* és *g* fal felé egyenletesen emelkedik, s elől az *a* falból is alig maradt meg valami. A keresztfal által keletkezett előtér megfelel a régi római ház *vestibulum*ának. Fedett volt-e, nem-e, — határozottan el nem dönthető. Némi joggal következtethetünk arra, hogy fedett volt. Vasszegek u. i. itt is fordultak elő. Tehát feltehetjük, hogy azok a cserépfedelet tartó fagerendázatból származnak.

Ebből az előtérből körülbelül 3 *m* széles ajtó vezetett (akár kapunak is mondhatjuk) az *E* helyiségbe, mely 8 *m* hosszú és mintegy 9 *m*. középszélességű.² A *k* faltól 3 *m*, a *e* faltól 2 *m*nyire egy kis oltárt (*q*), ettől nyugatra 2 *m*re (*q*₁) egy másik még kisebb oltárnak töredékét találtuk. Vasszegeken és edénycserepeken kívül egyéb sem a vestibulumban, sem ebben a helyiségben elő nem került. Padozatuk sem igen volt más, mint döngölt föld, ha csak nem terrazzo. Ez utóbbit azonban, ha volt is, a ráhullott nagymennyiségű kő a felismerhetetlenségig tönkre tette.

Ez a helyiség nem lehetett más, mint a ház *atriuma*. Fedésmódjára természetesen csak következtetnünk lehet. Atrium *compluviatum* nem volt, mert impluviumnak nyoma sincs. Ellenben lehetett *displuviatum*. Ez esetben meg tudjuk érteni a *C* közt is, mely eredetileg a hólé és esővíz lefolyására lehetett szánva.

Az atriumnak körülbelül a bejárattal szemben fekvő, mintegy 2·5 *m* szélességű nyúlványa választja el — legalább részben, 4 *m* hosszúságban — a hypocaustumos *G* szobát és a *H* konyhát. Az előbbinek szélessége 4 *m*, az utóbbié 3·20 *m*, de csak addig, a míg az atrium benyúlása van, mert azután ennek szélessége is a konyha javára esik.

A konyhának neveztem helyiség rendeltetését kétségtelenné teszik

¹ Sem ennek, sem az *a* falnak az úttést szélétől való távolsága *cm*nyi pontossággal meg nem állapítható, mert a végeknél a falból alig maradt valami.

² Szélessége u. i. eltérő az *a—c* falak már említett egyenlőtlen távolságánál fogva,

a benne megtalált *sütő- és konyhakemenczék*.¹ A sütőkemenczének csupán alapja maradt fenn. Az atrium felé eső vége a rázuhant faltól a felismerhetetlenségig tönkrement, s így ennek a résznek alaprajza sem volt felvehető. Ugyanez okból ment tönkre részben az *m* fal is, melyről azonban mégis kétségtelenül megállapítható, hogy ott volt, mint a sütőkemencze alakja is bizonyos. Olyan volt, mint a mi házi sütőkemenczéink, vagyis boltozott. Készítője nem túlságosan bízhatott a tudományában. Ezért volt szüksége boltozatot tartó kis oszlopokra, melyek maradványai az *n* és *n*₁ jelű téglák. Ugyancsak ezért rakott a sütőkemencze szájának két oldalán egy-egy vékonyka — 80 cm és 1·20 m hosszú — a kemencze belsejébe nyúló falat is (*m*₃ és *m*₄).

A sütőkemencze szájának az *m*₂ és *m*₄ falak érintkezésével létrejött külső sarkában a mészhabarcsban olyanféle nyomokat véltem látni, mintha egy — a négyszögletes melegvezető csövekhez hasonló — cső nyomai lettek volna.² Nem lehetetlen, hogy valami ilyen alakú agyag- vagy éppen faedény lehetett ott. Rendeltetése az lehetett, hogy a kenyér kiszedésekor szokásos lemosáshoz szükséges vizet tartsák benne. A sütőkemencze padozata terrazzo, míg az *m*₄ fal és a ház *a* fala közti rész — legalább a ránk maradt magasságban — bőséges mészhabarcsba ágyazott kisebb-nagyobb terméskő-darabokkal volt kitöltve. Nyílásához az atrium nyúlványának azon a részén lehetett eljutni, mely a két kemencze között van. A konyhakemencze keleti falától³ a sütőkemencze szájának belső falához egy, ma 10 cm magas vékony fal húzódik görbe vonalban. Ez tartotta a mögötte egész a ház faláig terjedő padkát, mely szintén bőséges mészhabarcsba ágyazott kisebb-nagyobb terméskövekből készült. A kenyér bevetésénél és kiszedésénél igen jó hasznát vehették ennek a padkának, melynek nem is igen lehetett más rendeltetése, mint az, hogy egyet-mást, a minék kényeztetésben kellett lennie, odategyenek.

Aránylag jól sikerült a *konyha-kemencze* kibontása, ámbar a rázuhant rengeteg törmelék miatt, no meg azért is, hogy nem épült ellenállásra, nem volt könnyű munka. Elülső nyílása félméter széles, melyet 18—25 cm közt váltakozó szélességű fal oszt két lángrjárásra. A két lángrjárás a szájól mintegy másfél méternyire egyesül s ott 90 cm széles. Itt kezdődnek a füstöt elvezető csatornák, melyek három nyílása egészen a ház faláig nyúlik. Kéménynek nyomát sem találtam. Ellenben határozottan megállapítható, s a melléklet 4. sz. képen is látszik, hogy a ház *a* falának ez a része 40 cm hosszú, 35 cm széles és 3 cm vastag égetett agyagcserepekkel burkolt. Ezen a burkolaton a vakolás, meszelés és valami — ma már bizonytalan színű — festés nyomai még ma is megállapíthatók.

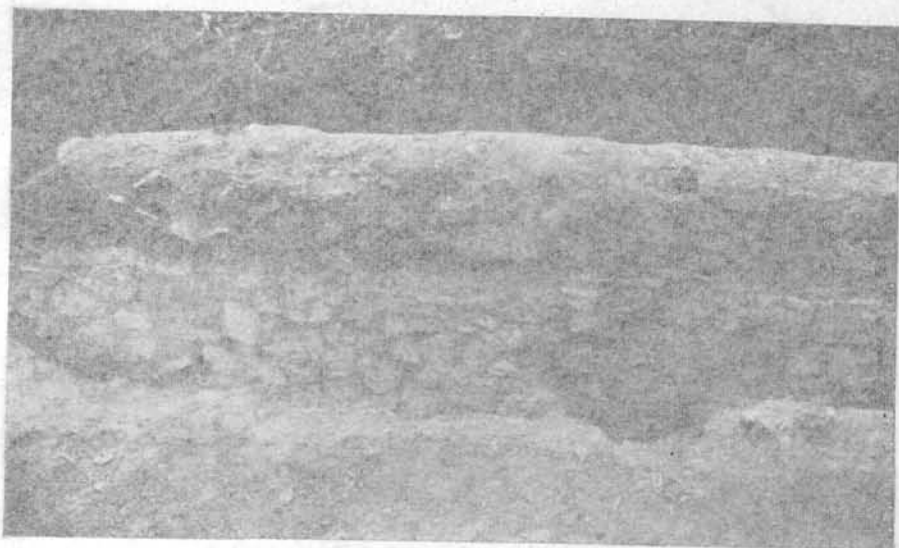
Úgy a lángrjárások, mint a füstöt elvezető csatornák falainak vastagsága 20—25 cm közt,⁴ a füstöt elvezető csatornák szélessége 20—35 cm közt váltakozik.

¹ Mindkettő jól látszik a melléklet 2., 3., 5., 6. sz. képein. A sütőkemencze külön a 4. sz. képen.

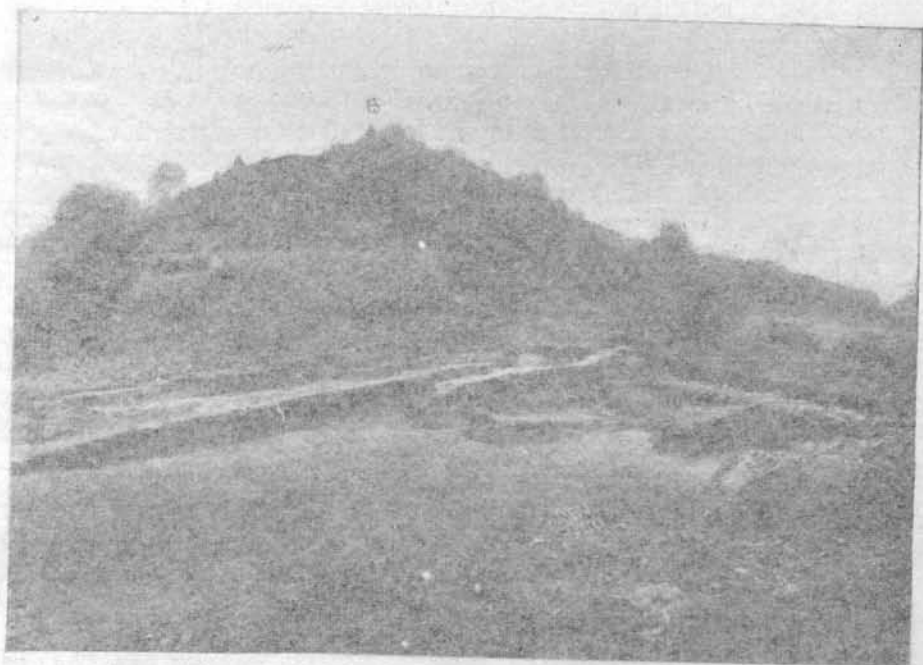
² A cső maga vagy megállapítható töredéke, nem volt már ott, csak négyszögletes ágya, a mi — megengedem — egy közönséges építő téglá ágya is lehetett. De megállapítható darabját ennek sem találtam.

³ Attól a ponttól, mely a konyhakemencze szájától 1·20 m-re van.

⁴ Teljesen szabaddá tenni e falakat nem merem, mert összeomlásuktól félttem s így a külső oldaluk mellett idővel megotthonosodott törmelékét otthagytam.

1. A védőfal.

2. A lakótelep északkeletről nézve.

a benne megtalált *sütő- és konyhakemenczék*.¹ A sütőkemenczenek csupán alapja maradt fenn. Az atrium felé eső vége a rázuhant lahtól a felismerhetetlenségig tönkrement, s így ennek a résznek alaprajza sem volt felvehető. Ugyanez esből ment tönkre részben az *m* fal is, melyről azonban mégis kétségtelenül megállapítható, hogy ott volt, mint a sütőkemencze alakja is bizonyos. Olyan volt, mint a mi házi sütőkemenczeink vagyis kútrózon készítője nem túlságosan bízhatott a tudományában. Ezent volt szüksége boltozatot tartó kis oszlopokra, melyek-maradványai az *n* és *n*₁ jelű téglák. Ugyanezért ezért rakott a sütőkemencze szájának két oldalán egy-egy vékonyka — 80 *cm* és 120 *m* hosszú — a kemencze belsejébe nyúló falat is (*m*₃ és *m*₄).

A sütőkemencze szájának az *m*₃ és *m*₄ téglák érintkezésével létrejött külső sarkában a mészhabarcban olyanlét-nyomokat véltem látni, mintha egy — a négyszögletes melegvezető csövekhez hasonló — cső nyomai lettek volna.² Nem lehetetlen, hogy valami ilyen alakú agyag- vagy éppen faedény lehetett ott. Rendeltetése az lehetett, hogy a kenyér kiszedésekor szokásos lemosáshoz szükséges vizet tartsák benne. A sütőkemencze padozata terrazzo, míg az *m*₄ fal és a ház *a* fala közötti rész — legalább a ránk maradt magasságban — bőséges mészhabarcba ágyazott kisebb-nagyobb terméskő-darabokkal volt kitöltve. Nyílásához az atrium nyúlványának azon a részén lehetett eljutni, mely a két kemencze között van. A konyhakemencze keleti falától³ a sütőkemencze szájának belső falához egy, ma 10 *cm* magas vékony fal húzódik görbe vonalban. Ez tartotta a mögötte egész a ház faláig terjedő padkát, mely szintén bőséges mészhabarcba ágyazott kisebb-nagyobb terméskövekből készült. A kenyér bevetésénél és kiszedésénél igen jó hasznat vehettek ennek a padkának, melynek nem is igen lehetett más rendeltetése, mint az, hogy egyet-mást, a minék közügyben kellett lennie, odategyenek.

Aránylag jól sikerült a *konyha-kemencze* kibontása, ámbár a rázuhant rengeteg törmelék miatt, no meg azért is, hogy nem épült ellenállásra, nem volt könnyű munka. Elülső nyílása félméter széles, melyet 18—25 *cm* közti váltakozó szélességű fal oszt két lánghárásra. A két lánghárás a szájtól mintegy másfél méternyire egyesül s ott 90 *cm* széles. Itt kezdődnek a füstöt elvezető csatornák, melyek három nyílása egészen a ház faláig nyúlik. Kéménynek nyomát sem találtam. Ellenben határozottan megállapítható, s a melléklet 4. sz. képen is látszik, hogy a ház *a* falának ez a része 40 *cm* hosszú, 35 *cm* széles és 3 *cm* vastag égetett agyagcserepekkel burkolt. Ezen a burkolaton a vakolás, meszelés és valami — ma már bizonytalan színű — festés nyomai még ma is megállapíthatók.

Úgy a lánghárások, mint a füstöt elvezető csatornák falainak vastagsága 20—25 *cm* közt,⁴ a füstöt elvezető csatornák szélessége 20—35 *cm* közt váltakozik.

¹ Mindkettő jól látszik, a melléklet 2., 3., 5., 6. sz. képein. A sütőkemencze külön a 4. sz. képen.

² A cső maga vagy megállapítható töredéke, nem volt már ott, csak négyszögletes ágya, a mi — megengedem — egy közösleges építő téglá ágya is lehetett. De megállapítható darabját ennek sem találtam.

³ Attól a ponttól, mely a konyhakemencze szájától 120 *m*-re van.

⁴ Teljesen szabadlára tenni e falakat nem mertem, mert összeomlásuktól félttem s így a külső oldaluk mellett idővel megotthonosodott törmeléket otthagytam.

1. A védőfal.

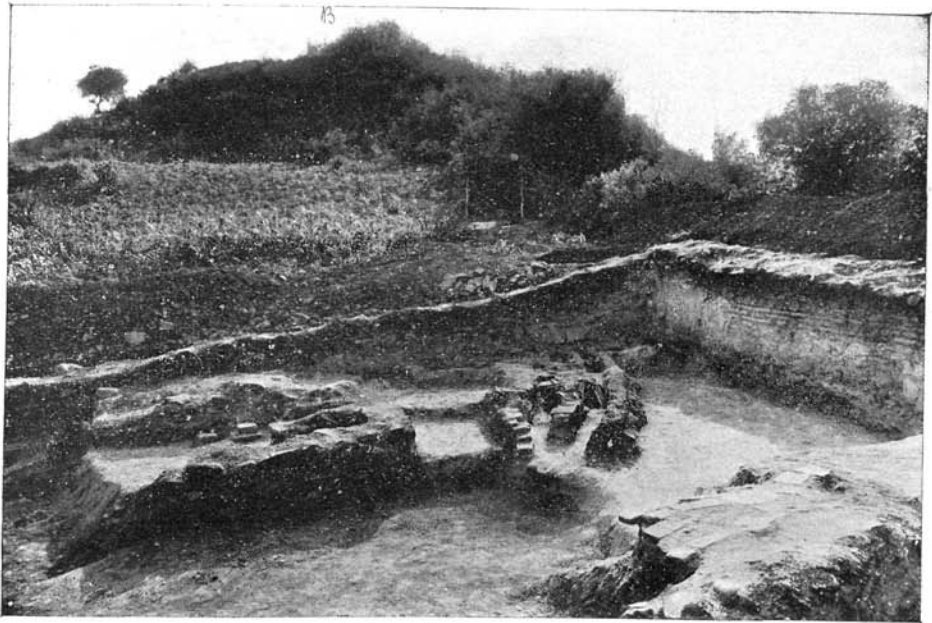
2. A lakótelep északkeletről nézve.

3. A lakótelep délkeletről nézve.

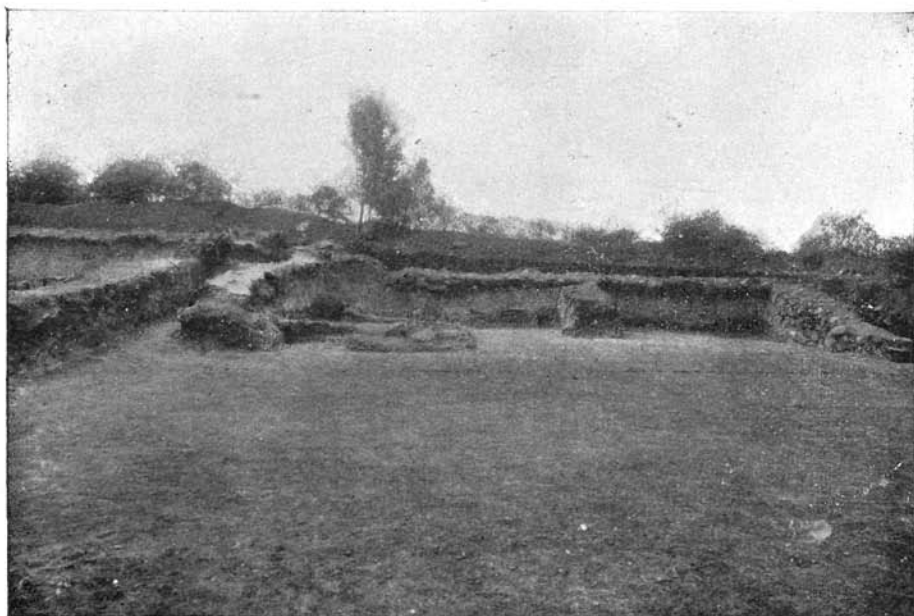
4. A sütőkemence maradványai.

5. A sütő- és konyhakemencze s a szoba padozatának maradványai.

6. A G jelű helyiség hypocaustumának maradványai.

7. A *K* és *L* jelű helyiségek maradványai.

8. A hypocaustum maradványai a *K* helyiségben.

Ha az eddigiek után is maradt volna fenn valami kétségünk, hogy ez csakugyan konyhakemence volt, azt is eloszlatja az a tény, hogy a jobbfeleli lángjárás közepe táján, abba beleesve, egy nagyobbajtájú, fekete mázas agyagedény szájrészét és darabjait találtam olyan helyzetben, mely kétségtelenné teszi, hogy azt a főzésnél használták és úgy esett, helyesebben dült bele a kemence lángjárásába.

A lángjárások égetett agyagcserepekkel voltak beborítva. Ezekből azonban egyetlen, még csak megközelítően ép darab sem maradt s így méreteik nem állapíthatók meg. Nem tudjuk tehát azt sem, hogy egy-egy ilyen cserép mindkét lángjárást átérte-e? A két lángjárás egyesülésénél azonban eredeti helyzetükben hagytam a többfelé tört darabokat, s így a melléklet 5. sz. képén láthatók is. Ha még azt is megemlítem, hogy a konyha padozata 10 cm vastag terrazzo, s hogy körülbelül félméterrel magasabban feküdt, mint az atrium padozata, — körülbelül el is mondtam mindazt, a mit erről a helyiségről elmondhattam. Legfeljebb azt tehetem még hozzá, hogy lépcsőnek, mely az atriumból felvezetett volna, nem találtam nyomát.

Azt, hogy vajjon a konyhát fal választotta-e el az atriumtól, nem lehet eldönteni. Valószínű, hogy nem. Mert ilyen falat csak a sütőkemence két oldalánál kaptam.¹ De ez csak annak alapját tartó fal volt. A választófal hiánya mellett bizonyíthat az is, hogy úgy a sütő-, mint a konyha-kemence nyílásához az atrium felől közvetlenül lehetett eljutni. Vegyük még hozzá, hogy a sütőkemence hosszabbik oldalánál egy vaskést és vaslándsát találtunk több edénycserép és más konyhai hulladékkal, — körülbelül biztosnak vehetjük azt, a mit fentebb csak valószínűnek nyilvánítottunk, t. i. hogy a konyhát az atriumtól nem választotta el fal. Nem is annyira különálló helyiség volt tehát itt a konyha, hanem az atriumnak erre a célra használt része. Tudjuk, hogy eredetileg minden háznál így volt az.

A másik, G jelzésű helyiséget 60 cm (*l*), illetőleg 50 cm (*l*₁) széles fal választotta el az atriumtól és a konyhától. Az, hogy téli tartózkodásra szánt helyiség volt, kétségtelenül bizonyos abból, hogy hypocaustuma volt (melléklet 6. sz. kép). A négyszögletes fűtőcsövek egy része még megmaradt, más része azonban tönkrement, de az, hogy hol állottak, kétségtelenül megállapítható, s az alaprajzon jelölve is vannak. Az elsőből egy, a másodikból két cső maradt meg; a többinek biztos nyoma van.

A szoba padozata nem volt egyféle. Abban a részében, melyben a fűtőtestek voltak, a padozat téglával kirakott volt. Ennek egy része még megmenthető volt, s a melléklet 5. sz. képén is látható. Kétségtelen, hogy a szobának ez a része egész terjedelmében ilyenl volt padozva, mert hasonló téglák töredékeit a fűtőszerkezetnek a *c* fal feleli részében is találtam. Egyedül a hypocaustum maga nem volt ilyenl borítható. Ez utóbbi célra szép nagy fedő cserepek szolgáltak,ilyent azonban, csak meglehetősen épét is, nem találtam. A szoba hátsó része, az atrium nyúlvány vonalától kezdve körülbelül 20 cm vastag terrazzoval volt burkolva.

Mintegy félméterrel magasabban feküdt, mint a konyha padozata. Feljáró lépcsőnek azonban itt sincs nyoma. Ebben a helyiségben

¹ 40 illetőleg 50 cm. széleset.

pár érdekesebb tárgy is került elő. Ezekről alább fogunk részletesen szólni.¹

Valamennyi fal *opus incertum*, a hol a közöket apróbb terméskövel töltötték ki. Kötőanyagúl bőven alkalmazták a mészhabarcst. Leggondosabb a *b* fal rakása, mint az a mellékleten levő 3—6. sz. képeken is látható. Ez a fal átlag 1.70 *m* magasán maradt meg. A *G* szoba padozatától 60 *cm* magasságban három sor téglá van beépítve, hogy a fal szilárdságát emelje. A három sor téglá magassága mintegy 20 *cm*. Újabb 15 *cm* magasságban újabb téglasor következett, de ebből csak pár darabka maradt meg a fal északi végénél. Daczára annak, hogy a falak belső fele téglacserepekkal borított, vakolt és azon felül még festett is volt, — ez az oldaluk volt a gondosabban kezelt, míg külső felük nagyon felületesen dolgozott. Az, hogy e falak belül egykor festettek voltak, a megmaradt nyomokból kétségtelenül megállapítható. A falfestés színe ellenben elmosódott.

A belül egyenes, kívül szabálytalan körív-alakú, 80 *cm* széles *d* fal köti össze az imént felsorolt helyiségeket a *B* jelzésű helyiségekkel. Közben a 90 *cm* széles *C* helyiség, melyről alább szólnunk.

A most tárgyalandó részben két helyiséget lehet megállapítanunk. Ezek közös fala (*g*) 10.10 *m* hosszú és 75 *cm* vastag. Külső, északnyugati csúcsa 4 *m*re fekszik a limes menti főútvonal keleti szélétől s éppen a Czell- és br. Wesselényi-féle birtok mesgyéjén van.

A két helyiséget egymástól elválasztó *h* fal 2.40 *m* hosszán maradt meg s 65 *cm* vastag. Az *e* falból 7.60 *m* maradt ránk, míg az *i* jelzésűből csak 6.60 *m*, mindkettőnek vastagsága 75 *cm*.

A *K* helyiség belső szélessége 5.30 *m*, az *L* helyisége 3.40 *m*.

Vajjon az *e* falnak csakugyan ott volt-e a vége eredetileg is, ahol most találtuk, s vajjon ehhez csakugyan csatlakozott-e a *t* s ennek folytatásaként a *ti* keresztfal, arról bizonyosat nem mondhatunk. Csak annyi kétségtelen, hogy az *e* fal végénél olyan nyomokat találtam (melléklet 7. sz. kép), melyek erre a feltevésre teljes jogot adnak. A *ti* feltételezéséhez nem okvetlenül kell ragaszkodnunk, bár, mint alább látni fogjuk, nem pusztán a részarányosság kedvéért vettük fel.

A *h* falban a *g* faltól éppen egy méternyire nyílás volt, mely azonban csak a *K* helyiség felől látszik tisztán. Mert csak ott maradt meg épen, míg az ellenkező oldalon összeomlott. Benne egy hatalmas követ találtunk. A nyílás 40 *cm* magas és 20 *cm* széles volt. Minden oldala egy-egy téglával volt kirakva. Ugy látszik, hogy ez a nyílás arra szolgált volna, hogy a *K* helyiség hypocaustumából a meleg levegő rajta átmenjen az *L* helyiség alá. Minthogy azonban — amint látszik — az *L* helyiség hypocaustumának tervét később elejtették, egy hatalmas kövel ezt a nyílást is betömték s az *L* helyiség felől egészen el is földték.

A *K* helyiség hypocaustumának maradványait a mellékleten 7. és 8. sz. képek mutatják. Alaprajzához a következő adatokat nyújthatom.

¹ Már elejétől kezdve az volt a kedvenc feltevés, hogy a háznak legalább ez a hátsó része emeletes volt. Mással azonban nem igen tudnám bizonyítani, mint azzal, hogy rendkívül nagy mennyiségű törmelék volt ott, a mit egyébként nem igen lehetne indokolni. Az is bizonyos, hogy a hátsó fal vastagabb a többinél. Az emeletre vezető lépcsőt azonban nem találtam sehol, a minthogy más biztos jelet sem, mely feltevésemet tényként támogatná.

A p fal az e faltól 70 cm -nyire ágazik ki a g falból; hossza 1'30 m , vastagsága 25 cm éppen úgy, mint a p_1 és p_2 falaknak, mely utóbbiak közül az első 1'30 m , a másik 3 m hosszú. Valamivel vastagabb (40 cm) a p_3 fal, melynek hossza 2 m . A p_4 és p_5 falak hasonló szélesek s amaz a p_6 falhoz, annak belső végétől 70 cm -re csatlakozik; vastagsága 70 cm , míg a p_5 hossza 2 m . A p_6 , p_7 és p_8 falak szélessége nem egyenletes, hanem 25—40 cm közt váltakozik, míg hosszuk 4'30 m , 1'40 m és 1'30 m . A p_8 a h faltól félméterre van.

A hypocaustum szélessége ezek szerint 0'90 és 1'30 m közt váltakozik s fedőcserepekkel volt borítva. Ezekből azonban egy sem maradt épen. Benne két hengeralakú fűtőcső (1 és 4) és két téglából rakott oszlop maradványait találtuk meg (2 és 3). Úgy a fűtőcső, mint az oszlopot alkotó téglák alakja jól látható a melléklet 8. sz. képen.

A falak szerkezete *opus incertum*; a mészhabarcot bőven alkalmazták.¹

Már most elérkeztünk ama kérdés eldöntéséhez, hogy vajjon az itt ismertett valamennyi helyiség egy lakóháznak alkotó része-e, avagy két külön lakóházzal van dolgunk?

A felelet látszólag nem lehet kétséges; annyi azonban bizonyos, hogy úgy az egyik, mint a másik álláspont mellett nyomós érveket lehet felhozni.

Azok, kik a két helyiségcsoport (A és B) különállását vitatnák, felhozhatnák, hogy az A csoportban, — kivált ha azt, legalább részben, emeletesnek vesszük fel s az *emeleten a cubiculumokat* tételezzük fel — minden helyiség megvan, melynek egy római polgári házban meg kell lennie. Viszont a B is kiegészíthető olyan módon, hogy az e és i falakat egészen az útig megnyújtjuk s a most bizonytalan beosztású előtérben az atriumot és a konyhát feltételezzük. Nem is túlságosan merész feltevés, mert hiszen csupán az atrium lenne valamivel kisebb, mint a másik házban, s a vestibulum maradna el, lenne más alakú, vagy legalább is kisebb terjedelmű. A t_1 falat nem is okvetlenül kell éppen azon a helyen vennünk fel, mert az L szoba, ha már keskenyebb, lehetett hosszabb is, mint a K szoba. Ennek a végéhez csatlakozhatott a konyha. De lehetett a konyha a másik oldalon, a K szoba folytatása is. Az, hogy ott az e falnak nincs folytatása, nem jelenti azt, hogy nem is volt. Mert azok a *munkás kezek*, melyek a t , h és i falakat eltüntették — és pedig olyan alaposan, hogy részben még nyomuk sem maradt — megtehetnék ugyanezt az e fal keleti folytatásával is. A C köz kérdésére sem nehéz a felelet, sőt még a d falat is meg lehet magyarázni egy kis jóakarattal. Olyan módon, hogy nem volt más, mint az A jelű helyiség-csoport hátsó falának (b) oldaltámasztója. A C köznek pedig semmi más célja nem volt, mint az, hogy a compluvium hiányában az esővíz és hólé oda folyjon és onnan az utcai levezető árokba vagy csatornába, ha volt ilyen.

A mi különösen a d falnak támasztó rendeltetését illeti, azt annál több joggal lehet feltételeznünk, mert a fal másik végét még nem ismer-

¹ Lásd a melléklet 8. sz. képen, ahol egész tisztán látszik a c fallal együtt úgy, hogy mindjárt össze is hasonlíthatjuk s megállapíthatjuk, hogy a két fal szerkezete teljesen azonos. Ennek a megállapításnak még hasznát vesszük.

jük annyira, hogy ilyenek egykori ott létezését feltétlenül tagadhatnók. Ezt csak akkor tehetjük majd, ha az a terület is teljesen fel lesz ásva, melybe különben a gróf Teleki Domokos ásatta terület is beleesik.

Mindezekkel szemben annak, ki az összes helyiségek egytívé tartozását vitatja, csupán egy erős ellenvetése lehet. Az t. i., hogy a *C* közben is kerültek olyan leletek, melyek kétségtelenné teszik, hogy ez a köz a házban belül esett.¹ Ellenben a *K* és *L* előtt elterülő térben csupán egy pár cserép *tessera* került elő. Még vasszeg is csak egy pár, holott az *E* helyiségben, mely kétségtelenül atrium volt, nagyszámmal került elő. Ez egészen természetes is, mert ezek a vasszegek az atrium cserép fedélzetét tartó gerendázatból származnak. Ez az előtér tehát nem is volt fedett. Kerített lehetett és bizonyára volt is, de nem kőfallal s így fedetlen udvar, esetleg fásított kert lehetett. De itt lehettek a kisebb, ideiglenes jellegű, fából épített és éppen azért teljesen meg is semmisült helyiségek. A *C* köznek is igen világos a rendeltetése. Mert máshova nem tehetjük a *praefurniumot*, honnan a két hypocaustumos helyiséget fűtötték. És tényleg ebben a helyiségben találtunk is faszéndarabokat, bár nem sokat.² Ugyancsak itt, és pedig a *d* falnak támaszkodva kellett lennie az emeleti feljárónak. Ha már mindenáron ragaszkodunk az emelet feltételezéséhez. Ámbár erre semmi sem kényszerít. A *K* és *L* ugyanis egészen jól megfelelnek a még szükséges helyiségek rendeltetésének.

Igy érvelhetnek jobbról és balról, én magam azonban a helyiségeket *egy lakóház* részeinek tartom, remélem, hogy a másik oldalon is fogunk a *K* és *L* s az előtte elterülő térnek megfelelő szárnyat találni. Igaz, hogy ez a reményem nem valami erős, mert már közvetlenül az *a* fal mellett újabb keletű és *mélyreható* rombolások történtek. Annyit azonban tán mégis sikerül megmentenünk, a mínek segítségével a kérdést végérvényesen eldönthetjük.

Túlságosan korai volna tehát arról beszélnünk, hogy vajjon a ház alaprajzában van-e valami, a mit *daciai* vagy éppen *porolissumi* sajátoságnak nevezhetnénk. Épp úgy nem szólhatunk meggyőzően a helyiségek világításáról sem, ámbár nem lehetetlen, hogy üveges ablakok is voltak, mert táblaüveg-töredékek az egész felásott területen kerültek elő. Valószínűleg a fűtött helyiségeken lehettek kisebb méretű üveges ablakok, míg a többi helyiségek az atrium nyílásán, meg más erre a célra hagyott nyílásokon, melyeket esetleg kőrácsozattal is elláthattak, nyerték a szükséges világosságot. Mindezekről azonban, tekintettel az épületmaradványok állapotára, nem beszélhetünk meggyőzően. Még az ajtók, küszöbök sem maradtak meg.

Az ásások folyamán *előkerült leleteket* más alkalommal fogjuk ismertetni.

Dr. Buday Árpád.

¹ Pl. egy igen szép domborműves ezüst és több sima bronzlemez, edénydarabok, szénmaradványok stb.

² Igaz, hogy ilyen faszéndarabok a *G* helyiségnek az atrium felőli végénél is kerültek elő.